

Література:

1. Мельник Т. Образність художнього тексту через призму лінгвістичного аналізу: посібник для студентів-філологів / Т. Мельник. – Севастополь, 2005.
2. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
3. ЦДІАЛ ф.688, опис I, № 30 Чарівна палиця / Г. Хоткевич. – С. 27.
4. ЦДІАЛ ф.688, опис I, № 30 Потомок Довбушів / Г. Хоткевич. – С. 27.
5. ЦДІАЛ ф.688, опис I, № 30 Блуд / Г. Хоткевич. – С. 27.
6. ЦДІАЛ ф.688, опис I, № 30 За Юріштаном / Г. Хоткевич. – С. 27.

УДК 811.161.2'373.2'282.2 [(477.74) + (477.65)]: 633.1

С. С. Поліщук,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса

НОМІНАЦІЯ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР ТА ЇХ ЧАСТИН У СХІДНОПОДІЛЬСЬКІЙ ГРУПІ ГОВІРОК ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті схарактеризовано лексеми на позначення найменувань зернових культур та їх частин у східноpodільській групі говірок середньонадбузького ареалу. Здійснено лексико-семантичний аналіз зафіксованих одиниць говіркового мовлення.

Ключові слова: лексема, номінація, семема, зернова культура, говірка.

В статье охарактеризованы лексемы, обозначающие наименования зерновых культур и их частей в восточно-подольской группе говоров средненадбугского ареала. Осуществлен лексико-семантический анализ зафиксированных единиц диалектной речи.

Ключевые слова: лексема, номинация, семема, зерновая культура, говор.

Lexemes to define names of grain crops and their parts in the Eastern Podillian dialects of Middle Bug area are characterized in the article. Vocabulary-semantic analysis of the fixed units of the dialectical speech is performed. Records and notes done in Berezivka and Chemerpil (Gaivoron district Kirovograd region) and Iosipivka, Kamyane and Osichki (Savran district Odesa region) are the source of the practical material. The choice of the material is not random because raising grain crops is the leading branch of the Ukrainian agriculture. Wheat, rye, barley, oats, buckwheat, millet, maize are cultivated on the territory of Middle Bug. Raising rice is not characteristic feature of the territory. Variations of the names of grain crops and their parts spoken on the territory can be stated.

Yuliya Abramyan, Yosip Dzendzelivskiy, Maria Kushmet, Mikola Nikonchuk, Ruslan Serdega, Tetyana Tishenko and others researched this vocabulary-semantic group of words.

Names of grain crops in the Eastern Podillian dialects of Middle Bug area correspond to standards of the literary language and came from primitive Slavonic language (*ръшенца «wheat», *zito «grain crops in general», *ръжь «rye», *ečemu «barley», *овъзь «oats», *proso «millet»).

Word buckwheat came from East Slavonic language. Word maize came from Romanian. Names of literary language are often duplicated but there are interesting original lexemes in the dialects. There are differences in semantics, phonetics and grammar. The reason of variations of some lexemes is close contacting of Ukrainian and Russian.

The perspective of further research is study of the Ukrainian dialects of Middle Bug on the material of vocabulary-semantic group of words denoting grain legumes, industrial and fodder crops and their parts.

Key-words: lexeme, names, sememe, grain crops, dialects.

Вирощування зернових культур є провідною галуззю землеробства нашої держави. В Україні поширено культивування продовольчих хлібних (пшениця, жито), круп'яних (гречка, рис, просо), фуражних (ячмінь, овес, кукурудза) культур [12]. Зернове господарство Середнього Надбужжя представлене посівами майже всіх цих сільськогосподарських культур. Виняток становить рис, зрошувальні системи якого знаходяться в зоні дії Червонопрапорного та Північно-Кримського магістральних каналів [7], які розташовані за межами досліджуваної нами території. Отже, можемо говорити про варіацію назв зернових культур та їх частин, поширених у говорах середньонадбузького ареалу.

Опис українського діалектного континууму на основі практичного матеріалу вказаної лексико-семантичної групи ілюструють дослідження говорів Східної Слобожанщини (Ю. В. Абрамян), Закарпаття (Й. О. Дзедзелівський), Донеччини (М. С. Кушмет), Правобережного Полісся (М. В. Никончук), Центральної Слобожанщини (Р. Л. Сердега) подільсько-середньонадніпряньського суміжжя (Т. М. Тищенко) тощо.

Мета нашої статті – лексико-семантичний аналіз назв зернових культур та їх частин у східноpodільській групі говірок середньонадбузького ареалу. Досягнення поставленої мети зумовлює *обсяг завдань даного дослідження*: зафіксувати і репрезентувати лексеми на позначення найменувань зернових культур та їх частин у визначеній групі говірок; здійснити лексико-семантичний аналіз зібраних одиниць говіркового мовлення.

Об'єктом вивчення стали назви зернових культур та їх частин, представлені в східноpodільській групі говірок південно-західного наріччя української мови, *предметом дослідження* – лексико-семантичні особливості цих номінацій. **Джерелами** практичного матеріалу послуговували власні польові записи, здійснені в населених пунктах Березівка і Чермерпіль Гайворонського району Кіровоградської області та селах Йосипівка, Кам'яне, Осички Савранського району Одеської області.

Семема «пашня, загальна назва зернових сільськогосподарських культур» у процесі мовлення носіїв східноpodільських говірок є реалізацією лексеми зб'їж':а [зб'їж':а / це ўс'а продуќі'їја / јака вірошче'на / і кукурудза / і пше'ніц'а / і ячи'м'ін' / і гречка // ка́же / шо зб'їж':а збе'ре'глі //] (с. Чермерпіль) та її фонетичного варіанту зб'їж':а (с. Березівка). Така номінація вказаного поняття є логічною, оскільки слово зб'їж':а функціонує в літературній мові з основною семемою «рослини та зерно хлібних злаків» [11 : 3, с. 442] і може вступати в синонімічні відношення з лексемою пашн'а [3]. Абсолютними синонімами виступають слова пашн'а – пашніц'а. Останнє (розм. Те саме, що пашня) [11 : 6, с. 104] активно використовується носіями досліджуваних говірок: [глаўне з'їбрати пашніц'у //] (с. Чермерпіль). Це підтверджує взаємодію літературної мови й діалектів як одну з причин виникнення абсолютних синонімів [2, с. 227]. Свою реалізацію в названій семемі знаходить і лексема жни'ва [ус'б' разом / то жни'ва //] (с. Чермерпіль), словникова стаття якої фіксує такі

значення: 1. пора збирання хлібних рослин і 2. *рідко*. Те, що вродило; урожай [11 : 2, с. 538]. Друга семема утворилась на основі першої як варіант перенесення назви відповідного етапу хліборобського циклу на результат дії виконуваної в цей період. Вищезгадана семема «пашня, загальна назва зернових сільськогосподарських культур» у досліджуваних говірках виступає також реалізацією слова *урожаї* (с. Чемерпіль). У цьому випадку маємо прозору мотивацію, оскільки в структурі лексичного значення слова урожай є семи «загальна кількість» і «злаки» [11 : 10, с. 480]. Лексема *зе'рнов'і* (с. Чемерпіль, с. Йосипівка) і її фонетичний варіант *зи'рнов'і* [так і кажут / зи'рнов'і //] (с. Кам'яне, с. Осички) є похідними від слова *зе'рнов'і* (прикметник) і вказують на належність описуваних сільськогосподарських культур до рослин, які дають плоди і насіння у вигляді зерен [11 : 3, с. 561]. Паралельно вказану семему репрезентує словосполучення *зи'рнов'і кул'тури* (с. Березівка), поширене в спеціальній літературі.

Найважливіша зернова культура – пшениця [12]. Найменування цієї злакової рослини **r̥ʂenica* «пшениця» успадковане ще з праслов'янської мови [10, с. 41]. У подільських говірках середньонадбузького ареалу *Triticum L.*, відповідно до норм української літературної мови та інших слов'янських мов, номінують *пше'ніц'а* [4, с. 115], часто використовуючи фонетичний варіант *пше'ніц'а* (усі обстежені населені пункти). Варіативність назв простежується в описі різновидів цієї культури. Розрізняють лексеми на позначення весняних та осінніх посівів зернових, відповідно *јару'на* : *озим'на*, *јара / јарова пше'ніц'а* : *озіма / зимова пше'ніц'а*. Яру пшеницю номінують і лексемою *зу'лка* (с. Чемерпіль), переносячи назву сорту на загальне найменування рослин весняного посіву, де гіперонімом виступає родова назва *јара пше'ніц'а*, а гіпонімом видова – *зу'лка*. Разом із тим мовці зазначають: [озіма пше'ніц'а / сама луча //] (с. Березівка), тому й надають перевагу осіннім посівам цієї культури. Серед сортів культивованих мешканцями обстежених населених пунктів можна визначити диференційні пари *тве'рда* : *мјакка, бе'зоста / би'зоста* : *гост'ачна*. Фіксуємо і лексеми *шампанка*, яка позначає сорт озимої пшениці, напр.: [ни' було лучого / каже / як пше'ніц'а шампанка / картошка мар'іканка / рйба сомйна і мјасо сви'ніна] (с. Чемерпіль). Цей вислів у мовленні людей старшого покоління не є випадковим, оскільки *шампанка* входить до переліку дев'яти найбільш поширених сортів озимої пшениці, культивованих в Україні на початку ХХ ст. [8, с. 128].

Жито дає нижчі врожаї, ніж інші зернові, однак воно є цінною продовольчою культурою [12]. *Secale cereale L.* у досліджуваних говірках представлено лексемами *жіто* (усі обстежені населені пункти), *жіте'чко* (зменшено-пестлива), *рџж* (с. Чемерпіль). Респонденти зауважують, що [те'пѐр жіто ъ се'л'і ма'ло практ'ікујут' // је жітні'ц'а або три'т'ікал / сорт / коли пше'ніц'у схрџчујут' жі'то //] (с. Чемерпіль). Слова **žito* < **gito* «зернові культури взагалі» і **r̥ʂь* «жито» успадковані ще з праслов'янської мови [10, с. 41]. Праслов'янське **žito* (**gito*) етимологічно пов'язане з **žiti* (**giti*) «жити». Давньоруське *жито* означає «збіжжя; хліб на корені, в снопах; багатство» [5 : 2, с. 200]. В Україні жито символізує людське життя, плодючість, гостинність, багатство. У народі кажуть: «Не вважай на врожай, а жито сій, то хліб буде» [6, с. 221]. Представники старшого покоління розповідають: [коліс' б' іл'ши'нствџ с'іјали жіто л'уди // wonо і п'ізно пос'і / ўрџдџт' / і робіли з н'ого околџти / і wonо крѐпше // бо пше'ніц'а мџже вџл'агти чи вџме'рзти // а жіто в'ікамі іспџтано / що wonо ни' прогџлу'вало // жіто така кул'тура / що гџт' і в'ізм'іт вџкос'іт јогџ ве'лџким / а тод'і wonо мџже отџву пустџти і гџт' вџки'не колџсок / да //] (с. Чемерпіль). У східноподільських говірках сходи жита за часом висіву номінуються як *јару'на* : *озим'на*, *јаре жіто* : *озіме жіто*.

Ячмінь вирощують всюди, але найбільше в південних районах [12]. У сільському господарстві його використовують переважно як фураж – сухий корм для худоби і птиці [11 : 10, с. 654]. Це давня культура, є відомості, що слов'яни ячмінь знали раніше від пшениці [4, с. 114]. Найменування рослини **es̥tu* «ячмінь» має праслов'янське коріння [10, с. 41]. *Hordeum L.*, у східних подільських говірках – *јачм'ін'* (усі обстежені населені пункти), *јачи'м'ін'* (с. Кам'яне, с. Осички, с. Чемерпіль). За часом висіву [јачм'ін' је јаріи і озиміи] (с. Чемерпіль). Господарі культивують *двохрџчку, бе'зостіи' / би'зостіи'* та *чоти'р'огрџн:иі јачм'ін' / јачи'м'ін'*.

До фуражних зернових культур належить також овес [12]. Найменування **ovъs* «овес», як і більшість назв злакових рослин, успадковане з праслов'янської мови [10, с. 41]. *Avena sativa L.* відповідно до норм української літературної мови номінується як *овџс* (усі обстежені населені пункти). Поряд із літературним відповідником функціонують говіркові варіанти – *v'іџс* (с. Осички), *wovџс, govџс* (с. Чемерпіль). Дехто називає цю рослину *кон'ача год'іул'а* (с. Чемерпіль), оскільки використовується вона переважно як корм для коней.

«Суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квітки розміщені вздовж стрижня» прийнято називати *колџсок* (усі обстежені населені пункти). Рідше вживається зменшено-пестлива форма *колџсџчок* (с. Чемерпіль). Мовці зазначають, що [у в'іџсџа теж колџсок / хоч і розр'ідже'ніи // це колџсокџв'і / у нџх колџсокџ //]; [ў пше'ніц'і чи / при'мерно / ў жіта / то так'іі колџсок доўгџн'киі // там в'ін ни'однаковџи / алџ і'с'іраўно // а ў в'іџсџа соџс'џм дрџгиі / в'ін такіми кџти'чками //] (с. Чемерпіль). Розглянемо номінації частини колџска, а саме «довгого щетинистого вусика на колџсковій лусці пшениці, жита, ячменю»: *ост'џк* (с. Осички, с. Чемерпіль) та зменшено-пестлива форма *ост'џчок* (с. Чемерпіль), *гост'џк* (с. Кам'яне), *гост'џк* (с. Йосипівка, с. Чемерпіль), *густ'џк, густ'џк* (с. Березівка), *колџсџк* (с. Чемерпіль). Старші люди застерігають: [це в'ін тако ў јідну сторону / як пџлка // јакшо тако жнеш і попаде ў рџт чи ў н'іс / то зал'ізе тудџ / а назад ни' вџл'ізе // трџба буде так / јак опе'рац'іју робити //] (с. Чемерпіль).

Ще одна фуражна культура родини злакових поширена на території України – це кукурудза (*Zea mays L.*). Мешканці обстежених населених пунктів звикли називати її *кукурудза*, рідше використовуючи літературний відповідник *кукурудџа*, який є запозиченням із румунської мови [2, с. 258]. Цікавими вважаємо спостереження щодо номінацій частин цієї культури. Так, семема «листя і стебла кукурудзи» у досліджуваних говорах представлена лексемами *кукурудџи'на*, *кукурудџи'на* (усі обстежені населені пункти) та словосполученнями *сти'блџ кукурудџи / кукурудџи, кукурудџан'і стџбла* (с. Чемерпіль), *ліст'а кукурудџи* (с. Березівка). Залежно від різновиду кукурудзиння його назви можуть варіюватися, наприклад, семема «сухе кукурудзиння» є реалізацією найменувань *шулупџн'а, шулухџ*; семема «перебите кукурудзиння» – *бџлка* (с. Чемерпіль). «Обгортка качана кукурудзи», яку [корџві дџже л'ўбл'ат //] (с. Чемерпіль) і з якої [ци'гаркџ колџс' крутіли //] (с. Осички), має такі варіанти номінацій: *шуџи'ваџки, шулухџ, лушџн'а* (с. Чемерпіль), *шулупџн'а* (с. Йосипівка, с. Чемерпіль), *шуџика* (с. Березівка), *ліст'а* (с. Березівка, с. Йосипівка, с. Кам'яне, с. Чемерпіль), *кукурудџи'на* (с. Осички). «Суцвіття кукурудзи у вигляді мітелочки з дилком на верхині стебла» прийнято називати *кџти'ц'а, м'ітелка, м'ітелџка* [м'ітелџчки ви'пускаџе / і там wonџа јак цв'іт маџе //] (с. Чемерпіль), *кашка* [ви'ки'даџе кашку / ўже скоро качанџ будџт //] (с. Березівка, с. Йосипівка, с. Чемерпіль), *цв'іт* [цви'тџ кукурудџа] (с. Березівка, с. Осички). «Приймочки кукурудзи у вигляді пучка кіс на верхній частині качана» номінують *кџски* (усі обстежені населені пункти), *рџл'ц'а* (поширене у медицині), *к'іски, кџси, wџлџс, махрџа* (с. Чемерпіль). Ми дізналися, що [кџски дџже добр'і дл'а пџчок // ў апт'џк'і јіх јак wџздуху трџба //] (с. Березівка); [wonџо дџже в'ід п'ічџнки ц'і кџски пџут // дома прџмо warџт јогџ //] (с. Йосипівка). «Своєрідний колџс із потовщеною м'ясистою віссю, вкритою плодами (про качани кукурудзи)» відомий як *пџчџток* (усі обстежені населені

пункти) [там / де качан заўяжуїц': а //] або *молодїй качан* [це в'ін ліш заўяжуїц': а / ше там зи'рнá ни'мá //] (с. Чермерпіль). Мотивацію назви пояснюють: [так / як на ў'с'о / і яйічка кўрач' / і там тил'áта / і порос'áта / кáжут / за почáток //]. «Необтерблений качан кукурудзи» прийнято називати *кукурудза* / *кукуруза* (с. Кам'яне), *качан* (с. Чермерпіль), *качан с. кукурудзоу* / *качан с. кукурузоу* (с. Березівка, с. Йосипівка), *качан з:єрном* (с. Осички), *качан із зє'рнóм, не'те'рєбл'анїй качан, набїтїй качан* (с. Чермерпіль), *пóўнїй качан* (с. Березівка). «Обтерблений качан кукурудзи» номінують *качан* (с. Осички, с. Чермерпіль), *об'їбраний качан, опте'рєбл'єнїй качан, опте'рєбл'анїй качан, об:їтїй качан* (с. Чермерпіль), *гблїй качан* (с. Березівка, с. Йосипівка, с. Осички, с. Чермерпіль), *пустїй качан* (с. Кам'яне). На «недорозвинений качан кукурудзи» кажуть *шўшвајок* (с. Кам'яне, с. Осички, с. Чермерпіль) [це знáч'їт' качан / алї в'ін ни'нóрмáл'нїй // качан нóрмáл'нїй набїтїй / а це так зр'їдєн'ка кукурудза // каже / от шўшваїк // треба його в'ткїдáти од'єл'но //] (с. Чермерпіль), рідше ця семема репрезентується лексемами *шўшвал'ок* (с. Чермерпіль), *шўшваї* (с. Березівка), *качанїк* (с. Березівка, с. Чермерпіль) та *зонá* (с. Йосипівка). Остання, очевидно, є наслідком перенесення назви хвороби злакових на хвору рослину.

*Proso «просо» усаджувало своє найменування ще з праслов'янської мови [10, с. 41]. Просо звичайне (*Panicum millaceum* L.): *просо* (с. Кам'яне, с. Осички, с. Чермерпіль), *кашнє прóсо* / *прóсо кашнє* [кашнє прóсо п'їхáјут на стўпи // робл'áт іс прóса тóго кашнóго чїсте пшонó //] (с. Йосипівка); [је оцє прóсо кашнє / шо робл'áт пшонó] (с. Чермерпіль), *прóсо на пшонó, прóдуктóве прóсо* [ни'з'корóсле // жоўт'єн'ке // з н'бóго ше щч'їткї робїли длá поб'єлки //] (с. Чермерпіль). У деяких населених пунктах – *пшонó* (с. Березівка, с. Осички).

Носіям описуваних говірок добре знайоме вирощування сорго звичайного (*Sorghum vulgare* Pers): уже майже століття місцеві жителі передають нащадкам майстерність вирощування цієї культури та виготовлення з неї вінків. Це заняття стало доброю традицією й головним джерелом прибутку для більшості селян, про що ми писали раніше [9, с. 195]. У мовленні носіїв східнопопулярських говірок на позначення цієї рослини функціонують такі назви: *прóсо* (с. Кам'яне, с. Чермерпіль), *турєц'ке прóсо* [шчє'рвóноју волóткоју //], *молдáус'ке прóсо* [з жоўтоју дóўгоју волóткоју //], *карп'їкóве прóсо* [ни'з'корóсле / до мєтра //] (с. Чермерпіль), *сóргó* [појавїлос'а у нáс пєред воїнóју // шо це ми в'їнї'кї робї'єм //] (с. Чермерпіль); [це такє / як на в'їнї'кї //] (с. Березівка, с. Осички), *просо на в'їнї'кї* (с. Йосипівка). «Суцвіття проса, яке складається з дрібних колосків, що утворюють кетяг» у місцевих жителів прийнято називати *волóтка* (с. Березівка, с. Йосипівка, с. Чермерпіль), *волóток* (с. Осички, с. Чермерпіль), *м'їтєлка* (с. Кам'яне, с. Осички), *волóт', кїтї'чка* (с. Чермерпіль).

Ще одна круп'яна культура, яку вирощують на території середньонадбузького ареалу – гречка. Назва цієї культури є східнослов'янізмом [2, с. 243]. *Fagopyrum tetaricum* L., згідно з українською літературною мовою, номінують *грєчка* (усі обстежені населені пункти). У цьому випадку семема «однорічна трав'яниста медоносна рослина, із зерен якої виготовляють високопоживну крупу та борошно» [11 : 2, с. 164], у досліджуваних говорах реалізує одну лексему – *грєчка*.

Цікавим є спостереження щодо «назви зернини злакових». В основному було зафіксовано ототожнення номінації плоду рослини з її загальною назвою: *пше'нїц'а* / *пше'нїц'а* (рослина) – *пше'нїц'а* / *пше'нїц'а* (зернина); *жіто* (рослина) – *жіто* (зернина); *јачм'їн' / јачм'їн' / јачм'їн' / јачм'їн'* (рослина) – *јачм'їн' / јачм'їн' / јачм'їн' / јачм'їн'* (зернина); *овєс / в'їс'о / вонєс / гонєс* (рослина) – *овєс / в'їс'о / вонєс / гонєс* (зернина) і т. д. Іноді вказана семема є реалізацією словосполучень *зєрнó в'їс'á, зєрнó кукурудзи / кукурузи, зєрнó прóса* (про сорго) тощо. «Назва зерен проса звичайного» відома як *пшонó*. «Назва зерен гречки» – *крупá*. Ми помітили, що зерно пшениці і жита іноді називають родовою назвою *хл'їб* [уже получáјут хл'їб у с'їлї //] (с. Осички, с. Чермерпіль). У літературній мові одним із значень слова *хл'їб* є «зерно, з якого виготовляють борошно» [11 : 11, с. 78]. Як гіпоніми з лексемою *хлїб* не пов'язані кукурудза, просо, гречка та інші культури [10, с. 39].

Назви зернових культур у східнопопулярській групі говірок середньонадбузького ареалу в переважній більшості відповідають літературним нормам і походять від праслов'янської мови (*рѣшеница «пшениця», *жито «зернові культури взагалі», *ръжь «жито», *єстью «ячмінь», *овєсь «овес», *просо «просо»). Назва *грєчка* є східнослов'янізмом. Номінація *кукурудза* – це запозичення з румунської мови. Поряд із частим дублюванням назв літературної мови досліджувані говори зберігають цікаві оригінальні лексеми: *в'їс'о* «овес» (с. Осички), *бєлка* «перебите кукурудзиння», *колос'ук* «остюк», *махрá* «приймочки кукурудзи у вигляді пучка кіс на верхній частині качана» (с. Чермерпіль), *шўшваї* «недорозвинений качан кукурудзи» (с. Березівка). Фіксуємо розбіжності в семантиці, зокрема, *зўл'ка* «яра пшениця» (с. Чермерпіль) і *зўл'ка* «змени. до гуля» [11 : 2, с. 192]; *махрá* «приймочки кукурудзи у вигляді пучка кіс на верхній частині качана» (с. Чермерпіль) і *махрá* «розм., рідко. Те саме, що махорка» [11 : 4, с. 654]; *зонá* «недорозвинений качан кукурудзи» (с. Йосипівка) і *зонá* «с. г. Хвороба хлібних злаків; сажка» [11 : 3, с. 684]. Спостерігаємо відмінності на фонетичному рівні: *зб'їж'є'а* (с. Березівка) – *зб'їж'є'а* (літ. норма); *гост'їк* (с. Йосипівка, с. Чермерпіль), *густ'їк*, *густ'ак* (с. Березівка), *гост'ак* (с. Кам'яне) – *ост'їк* (літ. норма); *вонєс*, *гонєс* (с. Чермерпіль) – *овєс* (літ. норма). Знаходимо і морфологічні варіанти: *в'їс'о* (с. Осички) середнього роду та *овєс* (літ. норма) чоловічого роду. Варіативність деяких лексем пов'язуємо з контактуванням української та російської мов, наприклад, *шўшваї* «сухе кукурудзиння» (с. Чермерпіль) має відповідник у російській мові *шелуха* «ободочка некоторых плодов, овощей, а также кожура семян» [13].

Отже, на основі фактичного матеріалу можемо зробити висновок, що номінація зернових культур і їх частин у східнопопулярській групі говірок південно-західного наріччя української мови на лексико-семантичному, фонетичному та морфологічному рівнях має спільне та відмінне з літературною мовою.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні українських говірок Середнього Надбужжя на матеріалі лексико-семантичних груп слів на позначення зернобобових, технічних, кормових культур та їх частин.

Література:

1. Бондар О. І. Розвиток лексичної семантики у говорах Одещини на тлі процесів української літературної мови / О. І. Бондар // Мова: структура, суспільство, культура : зб. наук. статей [До 60-річчя з дня народження професора Бондаря Олександра Івановича] / О. І. Бондар. – Одеса, 2012. – С. 119–127.
2. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоенія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : [навч. посіб.] / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : Академія, 2006. – 368 с.
3. Всесвітній словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://uk.worldwidedictionary.org/>
4. Дзєндзелівський Й. О. Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття / Й. О. Дзєндзелівський // *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. – Budapest : Academiai Kiado, 1960. – Т. VI. – С. 113–143.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник [Електронний ресурс] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с. – Режим доступу до документа : http://ukrlit.org/slovnkyk/zhaivoronok_znaky_ukrainskoj_etnokultury
7. Інститут Рису Національної Академії Аграрних Наук України. Рис в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://rice.in.ua/?lang=ua&&section=riu>

8. Реєнт О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861 – 1914) : монографія / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк ; Ін-т історії України НАН України. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 365 с.
9. Самайчук С. С. Лексика на позначення процесів вирощування та обробки проса (на матеріалі говірки села Чемерполь Гайворонського району Кіровоградської області) / С. С. Самайчук // Слов'янський збірник : зб. наук. праць / відп. ред. О. А. Войцева. – Чернівці : Букрек, 2013. – Вип. XVII. – С. 194–200.
10. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : монографія / Р. Л. Сердега ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х. : Монограф, 2012. – 218 с.
11. Словник української мови: у 11 т. – К. : Наук. думка, 1971–1973, 1975, 1979, 1980. – Т. 2–4, 6, 10, 11.
12. Соціальна і економічна географія України (9 клас) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://ukrmap.su/uk-g9/925.html>
13. Толковий словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступу к документу : <http://www.vedu.ru/expdic/>

УДК 811.162.1

М. І. Половинкіна,

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, м. Київ

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАНТІВ ЗЕЛЕНОГО КОЛЬОРУ В МОВІ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті розглянуто особливості семантики польських лексем, що позначають зелений колір. Матеріальною базою стали твори польських поетів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.: К. Пшерви-Тетмаєра, Я. Каспровича, Л. Стаффа, Ю. Тувіма, М. Павліковської-Ясножевської, М. Вольської, Б. Островської та К. Іллаковичувни. У контексті дослідження автор звертається до походження слів і їхнього символічного значення у культурі, характеризує випадки прямого та переносного вживання колором, аналізує узуальні, імпліцитні та індивідуально-авторські кольоропозначення.

Ключові слова: семантика, колористика, зелений колір, польська поезія, кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.

В статье рассмотрены особенности семантики польских лексем, обозначающих зелёный цвет. Материальной базой стали произведения польских поэтов конца ХІХ – первой половины ХХ в.: К. Пшервы-Тетмайера, Я. Каспровича, Л. Стаффа, Ю. Тувима, М. Павликовской-Ясножевской, М. Вольской, Б. Островской и К. Иллаковичувны. В контексте исследования автор обращается к происхождению слов и их символическому значению в культуре, характеризует случаи прямого и переносного употребления колором, анализирует узуальные, имплицитные и индивидуально-авторские цветообозначения.

Ключевые слова: семантика, колористика, зелёный цвет, польская поэзия, конец ХІХ – первая половина ХХ в.

The article analyzes semantic features of the Polish lexemes which denote green color. The research was based on the poems of Polish authors of the late 19th – the first half of the 20th century: K. Przerwa-Tetmajer, J. Kasprovicz, L. Staff, J. Tuwim, M. Pawlikowska-Jasnorzewska, M. Wolska, B. Ostrowska and K. Ilakowiczówna. In the context of the study the author refers to etymology of the words and their symbolic meaning in culture. The author also characterizes the cases of direct and figurative use of color terms, analyzes usual, implicit and neological color terms. According to B. Berlin's and P. Kay's theory, the lexemes with green color semantics appear in language on the third hierarchical level (with the lexemes which denote yellow color). This fact demonstrates the importance of green color (and the lexemes which denote it) in world culture. This article shows that Polish poets of the late 19th – the first half of the 20th century primarily use the lexemes with green color semantics to describe plants: grass, trees, fruits, vegetables, etc., rarely – animals: for example, lizards or spiders. Figurative meanings of the components of the lexical-semantic microfield 'zielony' are often connected with the concepts 'światło' ('light') and 'woda' ('water'). The lexemes which denote green color can also be a part of idiomatic phrases, can be used as euphemisms and express emotive attributes. In most cases these lexemes has positive symbolic meaning (spring, life, renewal, youth, beauty, joy, hope, immortality, nature, new love, rest, etc.), but sometimes negative meaning is also possible (illness, naivety, immaturity, imperfection, etc.).

Key words: semantics, coloristics, green color, Polish poetry, the late 19th – the first half of the 20th century.

Лексико-семантичне поле кольору становить значний інтерес для лінгвістів. Їх цікавить походження колором, особливості семантики, утворення кольорних неологізмів тощо. Серед зарубіжних праць, присвячених колористичі, можна виділити класичну теорію Б. Берліна та П. Кея [6], а також праці А. Вежбіцкої [1], Р. Токарського [13] та ін., а серед українських – праці І. А. Герасименко [2], І. І. Чумак-Жунь [5], О. В. Деменчука [3] та ін. Разом із тим, мова польської поезії на сьогодні досліджена недостатньо. Одному з аспектів цього дослідження, а саме семантиці лексем на позначення зеленого кольору в польській поезії, і присвячена наша стаття. Основою дослідження стали поезії К. Пшерви-Тетмаєра [11], Я. Каспровича [8], Л. Стаффа [12], Ю. Тувіма [14], М. Павліковської-Ясножевської [10], М. Вольської [15], К. Іллаковичувни [7] та Б. Островської [9].

Згідно з теорією Б. Берліна та П. Кея, лексеми із семантикою зеленого кольору з'являються у мові на третьому ієрархічному рівні, разом із лексемами із семантикою жовтого кольору [6]. Це свідчить про важливість цієї барви для світової культури. Разом із тим, зелений колір утворюється шляхом змішування двох інших (синього та жовтого), що свідчить про його «вторинність».

У польській мові колорема *zielony* походить від субстантиву *ziolo* («рослина, трава»), який став колористичним прототипом [1]. Зважаючи на це, не дивно, що лексеми на позначення зеленого кольору найчастіше використовуються у прямому значенні, переважно для опису рослинного світу:

- фруктів: *zielone winogrona* (J. Tuwim, «Przy okrągłym stole»), *jabłka pociągnięte zielonią* (M. Pawlikowska-Jasnorzewska, «Olejne jabłka»);
- овочів: *zielona kapusta* (J. Kasprovicz, «Na targu»);
- дерев: *zielona wierzby* (K. Ilakowiczówna, «A ta dudka z zielonej wierzby...»), *zielen drzew* (K. Przerwa-Tetmajer, «W lesie»);
- інших рослин: *zielen wiosenna* (M. Pawlikowska-Jasnorzewska, «Dziadzio»), *mchi zielonawe* (J. Kasprovicz, «W ciszy wieczoru»), *starczyki jasnozielone* (K. Ilakowiczówna, «Starczykowe zbocze»);
- елементів ландшафту: *zielen gór* (K. Przerwa-Tetmajer, «Widok ze Świnicy do Doliny...»).